

HINDISTONDA UYG'ONISH DAVRI VA MA'RIFIY ISLOHOTLAR: IJTIMOY- FALSAFIY TAHLIL

Muxammadjon T. Parpiyev

Prorektor, falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Andijon davlat pedagogika instituti

O'zbekiston, Andijon

m.t.parpiyev@andupi.uz

<https://doi.org/10.5281/zenodo.16759513>

Annotatsiya: Ushbu maqolada Hindistonda XIX asr oxiri va XX asr boshlarida yuzaga kelgan milliy uyg'onish harakati va uning asosiy ma'rifiy xususiyatlari tahlil etiladi. Tarixiy-ijtimoiy sharoitlar, mustamlakachilik davrida shakllangan tafakkur va madaniyatga qarshi harakatlar, diniy-islohotchi harakatlarning o'rni yoritiladi. Milliy uyg'onish jarayonining g'oyaviy va ma'naviy manbalari, jamiyatda ta'lim, madaniyat va mustaqil fikr yuritish erkinligi orqali qanday yangilanishga olib kelgani ilmiy asosda ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: milliy uyg'onish, Hindiston, ma'rifiy islohotlar, ijtimoiy munosabatlar, jamiyat taraqqiyoti.

Hindistonda milliy uyg'onish jarayoni XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab jamiyatning siyosiy, madaniy va ruhiy hayotida chuqur o'zgarishlarga sabab bo'lgan. Bu harakat, bir tomondan, Britaniya mustamlakachiligiga qarshi kurash shaklida namoyon bo'lgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, hind jamiyatining o'zligiga qaytishi, qadriyatlarini yangilab talqin etishi, ma'rifatparvarlik ruhida rivojlanishi bilan ajralib turadi.

Hindistonda milliy uyg'onish jarayoni nafaqat siyosiy va ijtimoiy kurashlar natijasi, balki jamiyat ongida ro'y bergan chuqur ma'naviy-falsafiy uyg'onish natijasi sifatida qaraladi. Uzoq yillar davomida mustamlakachilik zulmida yashagan hind xalqi o'z tarixiy xotirasi, madaniy o'zligiga qayta yuzlanib, axloqiy uyg'onish, g'oyaviy tiklanish, shaxsiy va jamoaviy o'zlikni anglash jarayonidan o'tdi.

Hindistondagi milliy uyg'onish – bu shunchaki tarixiy harakat emas, balki inson ongining uyg'onishi, xalq ruhining tiklanishi, ma'naviy va falsafiy mustaqillikka intilishdir. Bu jarayon orqali hind xalqi o'zining qadimiy falsafasini, ma'rifatini va madaniyatini zamonaviy talqin bilan qayta anglab, global tarixiy sahnada o'z o'rnini tikladi.

Bu davrda g'arb falsafasi va Sharq an'anaviy falsafasi o'rtasidagi ziddiyatlar va uyg'unlashuvlar kuzatildi. Raja Ram Mohan Roy, Swami Vivekananda, Mahatma Gandi kabi mutafakkirlar o'z qarashlarida ijtimoiy adolat, ruhiy poklik, ahimsa (zo'ravonlikdan voz kechish), satyagraha (haqiqatga sodiqlik) g'oyalarini ilgari surdilar. Bu esa milliy uyg'onishni falsafiy-axloqiy mezonlar asosida yo'naltirdi.

Yetakchi shaxslar, jumladan, ma'rifatparvar ziyolilar va ijtimoiy islohotchilar tomonidan mustamlakachilik siyosatiga qarshi kurashda xalq ommasining ongini yuksaltirish va ularni safarbar etish uchun zamonaviy ta'limning hal qiluvchi omil ekani alohida ta'kidlana boshlandi. Xususan, Tamil brahmanlarining turli kasbiy sohalarda faol ishtirok eta boshlagani ta'limning transformatsion (o'zgartiruvchan) salohiyatini yaqqol namoyon etdi. Ular mavjud imkoniyatlardan samarali foydalanib, o'zlarining ijtimoiy-iqtisodiy mavqei va madaniy nufuzini mustahkamlashga erishdilar.

Umuman olganda, har bir milliy uygʻonish jarayonining markazida uning intellektual va maʼnaviy elitasini tashkil etuvchi ijtimoiy qatlamlar – yaʼni anʼanalarni ilmiy-falsafiy asosda qayta talqin qiluvchi, zamonaviy fikrlashga ega maʼrifatparvarlar turadi. Hind jamiyatida bu vazifani uzoq tarixiy davrlar davomida brahmanlar, ayniqsa tamil brahmanlari bajarib kelgan. Ular faqat diniy yoki ilohiy bilimlar sohasidagina emas, balki axloqiy-falsafiy tafakkur, inson tabiati va ijtimoiy tuzum masalalarida ham chuqur bilim egasi sifatida namoyon boʻlganlar.

Tamil brahmanlari tomonidan asrlar davomida shakllantirilgan taʼlim tizimi – “gurukul” modeli – faqatgina bilim uzatishga emas, balki uni ilohiy qadriyat sifatida anglashga asoslangan boʻlib, anʼanaviy hind maʼrifat paradigmasining muhim tarkibiy qismidir. Mazkur tizimda bilim olish jarayoni faqat dunyoviy manfaatlarni koʻzlash emas, balki shaxsning ruhiy yetukligi va axloqiy kamolotiga erishish vositasi sifatida qaraladi. Bunday yondashuv, shubhasiz, barqaror va uygʻun jamiyat asoslarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tamil brahmanlari faoliyatida markaziy oʻrin egallagan falsafiy yoʻnalishlar – Adveyta (monizm), Vishishtadvayta (shartli monizm) va Dvayta (dualistika) – inson ongi bilan mutlaq borliq (Brahman) oʻrtasidagi ontologik va gnoseologik munosabatlarni tadqiq qilishga qaratilgan. Ushbu yoʻnalishlar doirasida inson mohiyatan nafaqat jismoniy mavjudot, balki ruhiy yetuklik sari intiluvchi, maʼnaviy yuksalishga qodir mavjudot sifatida talqin etiladi.

Xususan, Adi Shankaracharya va Ramanuja kabi yirik mutafakkirlarning taʼlimotida inson “ego” (yaʼni “Men”)dan voz kechish, uni oliy aql, ezgulik va mukammallik sari yoʻnaltirish orqali “komil mavjudot”ga aylanishi kerakligi gʻoyasi ilgari suriladi. Bu falsafiy pozitsiya zamonaviy jamiyatdagi materialistik va individualistik tendensiyalarga qarshi turadi va insonni doimiy maʼnaviy masʼuliyat, ichki oʻzgarish va oʻzlikni yengish zarurligiga daʼvat etadi.

Hindistondagi milliy uygʻonish harakatida taʼlim hal qiluvchi omil sifatida namoyon boʻldi. U nafaqat ijtimoiy islohotlar vositasi, balki milliy ong va oʻzlikni shakllantirishning muhim mexanizmi sifatida ham xizmat qildi. Ayniqsa, XIX asr oxiri va XX asr boshlarida hind jamiyati oʻzining ijtimoiy-siyosiy holatini chuqur anglay boshlagan sari, taʼlim mustamlakachilikka qarshi kurash va ijtimoiy yuksalishning zaruriy vositasiga aylana bordi. Ijtimoiy islohotchilar taʼlim orqali insonlar tanqidiy tafakkur, siyosiy faollik va jamiyatdagi oʻzgarishlarga nisbatan faol ishtirokni egallashga erishishini tushunib yetdilar.

Mazkur davrda ilgari surilgan taʼlim tashabbuslari faqat savodxonlik darajasini oshirishga emas, balki milliy gʻoyalar va qadriyatlarni tarqatishga ham qaratilgan edi. Taʼlim va milliy ong oʻrtasidagi uzviy bogʻliqlik turli ijtimoiy qatlamlar oʻrtasida birlik hissini mustahkamlash, yagona xalq sifatida harakat qilish zaruratini kuchaytirgan edi. Bu jarayonni toʻgʻri anglash uchun taʼlim orqali boshlangan oʻzgarishlar bilan birga ijtimoiy faollikning oʻzaro taʼsirini yorituvchi tarixiy voqealarga murojaat qilish zarur.

Milliy uygʻonish davrida Hindistondagi taʼlim tizimi oʻziga xos xususiyat kasb eta boshladi. Gʻarb taʼlim modellarining joriy etilishi natijasida tanqidiy tafakkur va erkin fikrlash rivojlandi. Ayniqsa, yangi shakllanayotgan oʻrta sinf vakillari mustamlakachilik siyosatini tanqid ostiga ola boshladilar va oʻz-oʻzini boshqarish gʻoyalarini qoʻllab-quvvatladilar. Shu bilan birga, ijtimoiy islohotchilar tomonidan taʼsis etilgan taʼlim muassasalari son jihatdan ortdi va ular nafaqat anʼanaviy bilimlarni, balki amaliy koʻnikmalarni rivojlantiruvchi kasbiy tayyorgarlikni ham taklif etgan holda aholining faol ijtimoiy qatnashuvini kuchaytirdi.

Bu davrda kuzatilgan taʼlim sohasidagi oʻzgarishlar millatchilik harakatlarining kuchayishi bilan chambarchas bogʻliq edi. Taʼlim mustamlakachilik siyosatiga qarshi kurashda

eng samarali vositalardan biri sifatida e'tirof etildi. Zero, har qanday millatning uyg'onishi, eng avvalo, ma'naviy asosda vujudga keladi. Moddiy taraqqiyot va siyosiy o'zgarishlar ma'lum vaqtgacha samara berishi mumkin, biroq xalqning ruhiy dunyosi, aqliy salohiyati va axloqiy qadriyatlari o'zgarmas ekan, chinakam taraqqiyotga erishish mushkul.

XIX–XX asr boshlarida Hindistonda boshlangan uyg'onish jarayoni ushbu fikrning yaqqol tasdig'idir. Bu davr ta'lim islohotlari nafaqat jamiyatning tashqi tuzilishini, balki uning falsafiy va ma'naviy asoslarini ham tubdan o'zgartirishga qaratilgan edi. Hind uyg'onish davrining yirik ma'rifatparvarlari – Rammoxun Roy, Ishvar Chandra Vidyasagar, Svami Vivekananda, Rabindranat Tagor va boshqalar – ta'limni faqat axborot uzatuvchi vosita sifatida emas, balki inson shaxsini shakllantiruvchi, uni tafakkur va ruhiy barkamollik sari yetaklovchi muqaddas jarayon sifatida talqin etdilar.

Ularning ta'lim haqidagi qarashlarida inson tafakkurini erkinlashtirish, mustaqil fikrlash, ruhiy yetuklik va milliy ongni shakllantirish g'oyalari ustuvor bo'lib, bu g'oyalar Hindistonda ma'naviy uyg'onishning ijtimoiy-siyosiy poydevorini yaratdi. Shunday qilib, ta'lim milliy uyg'onishning markaziy omiliga aylanib, Hindiston mustamlakachilik davridan ozodlik sari intilgan jamiyatning ruhiy va madaniy ko'zgusiga aylandi.

Hindistonda milliy uyg'onish davrida adabiyot va san'at ta'lim tizimining ajralmas tarkibiy qismlariga aylana boshladi. Bu jarayon o'quvchilarda tanqidiy tafakkurni shakllantirish, ma'naviy uyg'onish va fuqarolik ongini rivojlantirishda muhim omil sifatida namoyon bo'ldi. An'anaviy pedagogik yondashuvlardan voz kechish evaziga adabiyot va san'at ta'limda nafaqat estetik hamda madaniy qadriyatlar vositasi, balki ijtimoiy-siyosiy ongni uyg'otuvchi kuch sifatida qaralgan. Ayniqsa, Rabindranat Tagor va Bankim Chandra Chatterji kabi ijodkorlarning asarlari mustamlakachilik mafkurasiga qarshi turishda muhim g'oyaviy manba bo'lib xizmat qilgan. Ularning ijodi orqali yoshlarda milliy o'ziga xoslikni anglash, mustaqil fikrlash va jamiyat oldidagi ijtimoiy mas'uliyat tuyg'usi shakllana boshladi.

Mazkur davrda adabiyot ijtimoiy adolat, madaniy meros va erkinlik g'oyalarini ilgari surishda asosiy kommunikativ vositaga aylandi. Adabiyot orqali xalqning tarixiy o'zligiga qaytish, mustaqil tafakkur va shaxsiy qadr-qimmatni anglash imkoniyatlari kengaydi. Bu esa o'z navbatida yoshlar orasida ijtimoiy faollikni kuchaytirdi, ta'lim esa milliy g'urur, madaniy o'zlik va siyosiy ongni shakllantirish vositasiga aylandi.

Rabindranat Tagor va Svami Vivekananda kabi mutafakkirlarning adabiy-falsafiy qarashlari o'quvchilarni o'zlikni anglash, erkinlikni qadrlash va jamiyatda faol pozitsiya egallashga undadi. Ularning asarlarida jamiyat taraqqiyoti shaxsiy kamolot bilan bevosita bog'liq ekani, individual va jamoaviy qadriyatlar o'rtasidagi ziddiyatlar falsafiy asosda tahlil qilingan. Tagorning she'riyati va nasriy merosida demokratik jamiyatda inson erkinligi g'oyasi markaziy o'rinni egallaydi. U Nitsshe g'oyalariga tayanib, zamonaviy insonning ma'naviy tanlovi va ijtimoiy pozitsiyasi masalasini teran yoritgan.

Shuningdek, bu davr adabiyoti turli ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi hamjihatlik va birdamlikni mustahkamlashga xizmat qildi. Adabiy obrazlar va siymolar orqali milliy harakatning g'oyaviy asoslari xalq ongiga singdirildi. Ushbu davrda yaratilgan adabiyot va san'at asarlari jamiyatda mavjud bo'lgan ijtimoiy ziddiyatlarni ochib berish bilan birga, ularni yengishning ruhiy va madaniy yo'llarini ham taklif etdi.

Shu tariqa, Hindistondagi milliy uyg'onish davrida adabiyot va san'at ta'lim tizimi bilan uyg'unlashib, erkinlik, ijtimoiy adolat va madaniy uyg'onish g'oyalarini ilgari suruvchi nazariy-

ideologik poydevorga aylandi. Mazkur tarixiy bosqich Hindiston jamiyatining ma'naviy va intellektual taraqqiyotida tub burilish yasadi va milliy o'zlikni anglash jarayonini jadallashtirdi.

Ta'lim uzoq tarixiy jarayon davomida, ayniqsa Hindiston kontekstida, milliy uyg'onishning muhim tayanchi sifatida namoyon bo'lgan. U nafaqat shaxsiy kamolot omili, balki ijtimoiy islohotlar va siyosiy safarbarlikning muhim mexanizmi sifatida ham xizmat qilgan. Mustamlakachilik davridagi Hindistonda ta'lim orqali amalga oshirilgan ma'rifiy harakatlar jamiyatda o'zlikni anglash, milliy ong va birdamlik tuyg'ularini shakllantirishda asosiy rol o'ynadi.

Bilim va tanqidiy tafakkurga yo'l ochgan ta'lim tizimi aholiga mavjud ijtimoiy-siyosiy sharoitni tahlil qilish imkonini bergan, bu esa zulmga qarshi kurash va jamoaviy harakatlarga zamin yaratgan. Ta'limning bu o'zgartiruvchi funksiyasi milliy uyg'onish harakatining ajralmas qismi sifatida yetakchi islohotchilar va ma'rifatparvarlar faoliyatida yaqqol ko'zga tashlanadi. Shu bilan birga, ta'lim tizimining evolyutsiyasi ijtimoiy adolat, tenglik va demokratiya g'oyalari bilan uyg'unlashgan tarzda rivojlandi.

Xulosa qilib aytganda, Hindistonda milliy uyg'onish jarayoni ta'lim tizimining tubdan qayta shakllanishiga turtki bo'ldi. Bu harakat fuqarolarning tanqidiy ongini shakllantirish, o'zligini anglash va ijtimoiy-siyosiy adolatsizliklarga qarshi kurashishga da'vat etish orqali ta'lim mazmuniga chuqur ta'sir ko'rsatdi. O'quv dasturlarida tanqidiy fikrlash, fuqarolik mas'uliyati va ijtimoiy imkoniyatlarni kengaytirish kabi yondashuvlar ustuvor ahamiyat kasb eta boshladi.

Mahalliy tillarda ta'lim berilishining kuchaytirilishi esa ta'limning ommabopligini oshirdi va uni keng jamoatchilik uchun qulayroq qildi. Bugungi globallashuv va texnologik taraqqiyot sharoitida Hindiston ta'lim tizimi yanada inklyuziv, hamkorlikka asoslangan va ijtimoiy adolatga yo'naltirilgan yondashuvlarga e'tibor qaratmoqda.

Ta'lim va milliy o'zlik o'rtasidagi uzviy bog'liqlik mustahkamlanar ekan, ta'lim tizimi faqat bilim uzatuvchi vosita emas, balki milliy ong va o'ziga xoslikni shakllantirishning strategik vositasiga aylanganini ko'rish mumkin. Bu holat Hindiston va O'zbekiston o'rtasida ta'lim sohasidagi hamkorlik istiqbollari o'rganishda alohida dolzarblik kasb etadi. Zero, bugungi kunda ikki davlat oliy ta'lim muassasalari o'rtasidagi aloqalar tobora kengaymoqda.

Hindistonning milliy uyg'onish davridagi ta'lim tashabbuslari fuqarolarda madaniy meros va siyosiy jarayonlarni anglash, ijtimoiy birdamlik va mas'uliyat tuyg'ularini rivojlantirishda muhim omil bo'lib xizmat qildi. Ayniqsa, chekka hududlardagi jamoalar tomonidan ilgari surilgan ta'limga doir tashabbuslar milliy uyg'onish harakatining asosiy unsurlaridan biriga aylandi. Natijada, ta'limdagi tengsizliklarni bartaraf etish Hindistonning demokratik qadriyatlarini mustahkamlash, aholining turli qatlamlari o'rtasida ijtimoiy birdamlikni rivojlantirish yo'lida muhim qadam bo'lib qoldi.

References:

Используемая литература:

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Н. В. Исаева, Шанкара и индийская философия — Москва.: Наука, 1991— стр. 87
2. Fuller, C. J. and Narasimhan, Haripriya. Traditional vocations and modern professions among Tamil Brahmans in colonial and post-colonial south India. Indian economic & social history review, 2010. 47 (4). pp. 473-496.

3. М. В. Барро Маколей, его жизнь и литературная деятельность. — Санкт-Петербург: тип. т-ва «Обществ. польза», 1894. — 78 с.
4. Dr. Bandhapadhyay, Asitkumar (2005). Bangla Sahitye Vidyasagar(বাংলা সাহিত্যে বিদ্যাসাগর (in Bengali) (First ed.). Kolkata: Dey's Publishing. pp. 84, 85
5. Скороходова Т. Г. Раммохан Рай, родоначальник Бенгальского Возрождения (опыт аналитической биографии). — СПб.: Алетейя, 2008. — 372 с.
6. Smita Narula, Equal by Law, Unequal by Caste: The "Untouchable" Condition in Critical Race Perspective, 26 Wis. Int'l L.J. 255 (2008), <https://digitalcommons.pace.edu/lawfaculty/1127/>
7. Bhattacharjee, Debraj. (2024). Debate Between Individual Expectations and Experience Inside the National Idea of Integration: a Literary Study. Jurusan Administrasi Publik FISIP UIN SGD Bandung, <https://core.ac.uk/download/616884282.pdf> (Accessed: 13 Apr, 2025).
8. Комилова Д. Ҳиндистонда таълим тизими. Монография. Тошкент, Тошкент шарқшунослик институти. 2012 й. – Б. 9.